

A SOCIOLOGIAI REGÉNYRŐL.

— Befejező közlemény. —

III.

A sociologiai regény hatásainak számbavételénél, moralitásának vagy immoralitásának kérdésénél, mely a művészet és erkölcs egymáshoz való viszonya problémájának csak egyik esete, mindenekelőtt a kiindulási pont tisztázandó.

Az erkölcs fogalmi körének szabatos körülhatárolása elengedhetetlen, ha lehetőleg pozitív eredményekre akarunk jutni. Az evolutionista philosophia legnagyobb érdeme épen ezen a metaphysikai okoskodások és theologikus dogmák által oly szerfölött összekuszált és elhomályosított fogalom megvilágításában áll. Legnagyobb érdeme, mert nincs kérdés a minnek olyan messzekiható, a való életet, az egyéni és a társadalmi cselekvést annyira irányító jelentősége volna, mint épen ennek. Ha kétségek lehetnek is arra nézve, hogy maguk azok a konkrét és részletes szabályok, melyeket mint az erkölcsös cselekvés parancsait az evolutionista iskola megállapított, mindenben igazak és elfogadhatók-e: úgy más részről nem lehet kétség az iránt, hogy az erkölcs általános fogalmi köre, jelentősége és feladata végérvényesen tisztába hozatott.

A biológiai, ethnographiai, psychologiai s történelmi adatok egész tömege igazolják, hogy valamely cselekedet erkölcsös vagy erkölcstelen voltának egyedüli fokmérője: az illető cselekedet vagy hasznos vagy káros volta az egyénre vagy a fajra, vagy mind a kettőre. Hasznos pedig az a cselekedet, mely alkalmas arra, hogy az életet mentől boldogabbá, azaz mentől teljesebbé tegye úgy »hosszúságban, mint szélességben«. (Szélesség alatt az összes emberi képességek minél teljesebb és minél harmonikusabb kifejezését értve.)

Ez az evolutionista ethika alapelve, melynek gyakorlati keresztülvitelében főleg az egyéni és faji érdekek gyakran ellentétes volta okoz nehézséget. Kitűzött célunk szempontjából azonban a részletkérdésekre nem lévén ráutalva, a fenti alap-

elvből megtaláltuk azt a mértéket, mely a felvetett kérdés megoldására képesít.

Mely művészet tehát az erkölcsös, melyik az erkölcstelen?

A válasz az előbb kifejtettekben adva van: Erkölcsös az a művészet, mely alkalmas arra, hogy az egyén vagy a faj életére vagy mindkettőjére hasznos legyen. Erkölcstelen az ellenkező, a káros művészet. Ez a válasz azonban nem befejezett, mert benne egy ismeretlen elem van. És pedig: mely művészet hasznos, melyik teszi az életet legteljesebbé »hosszúságban és szélességben«

Míg erre a kérdésre nem tudunk válaszolni, a problémát nem oldottuk meg, csak tovább toltuk. Kitűzött célunk szempontjából nem szükséges bonyolultságok elkerülése és a feladat egyszerűbbé tétele érdekében az alábbiakban a művészet generikus fogalma helyett, csak a regény faji fogalmával fogunk foglalkozni.

Milyen regény tehát az, mely az életet legteljesebbé teszi »hosszúságban és szélességben« egyaránt?

S minthogy a regény — mint egyáltalán a művészet — ebben az eredményben csak egy igen szerény ok lehet, a kérdés helyesebben ez: milyen regény az, mely a maga részéről leginkább hozzájárul azokhoz a ható okokhoz, melyek az élet teljességét kiteszik? (A testi szükségletek minél megfelelőbb kielégítése, jogbiztonság, célszerű közlekedés, tudomány, helyes alapokra helyezett közgazdaság stb., stb.)

Csak ha a regény lehető hatásait számba vesszük jövőnk abba a helyzetbe, hogy a felvetett kérdésre válaszolhassunk.

Nekünk úgy látszik, hogy a regénynek, mint általában minden művészeti terméknek két, egymástól megkülönböztendő hatása van.

Az egyik lényegileg *egyéni* hatás. (Csak ha a hasznost teljesen azonosítjuk az erkölccsel lehet ebből a szempontból erkölcsösről szó, míg ha erkölcsösnek csak a hasznos bizonyos körét — a társadalmi hasznosságot — tekintjük, ennek az alább kifejtendő egyéni szempontnak nincs erkölcsi sanctiója. A kérdést eldöntetlenül hagyva nézzük a következményeket ezen extrem-hedonikus erkölcsi rendszerek szempontjából.) Eredménye abban a felgyógyulásban, abban, a gyönyörérzetben foglalható össze, melyet a művészeti alkotás az azt élvezni tudóban ébreszt. Maga az esztétikai gyönyörérzet a különböző eredetű és fajú gyönyörérzetek összeségéből alakul az egyes egyén esztétikai

élvezeti körének megfelelően. Nincs olyan gyönyörérzet a legalsóbbrendű sensualis örömtől, fel egészen a legelvontabb morális örömkig, a mely valamelyik egyén aesthetikai élvezetében helyet ne követelhetne magának. Az aesthetikai gyönyörérzetnek ezt a relatív voltát, mely korszakonként, műveltségi fokonként s egyénenként változik, rendkívül világosan és meggyőző erővel mutatta ki egy amerikai psychologus: *Henry Rutgers Marshall*.

Az aesthetika mindeddig rendkívül aristokratikus volt, úgy szólván csak a felső tízezer, sőt talán csak a szakbeli kritikusok és művészek aesthetikai érzelmeivel és ítéleteivel foglalkozott, a tömegnek felfogását pedig csaknem teljesen ignorálta.

Elfeledték, hogy az az érzelem, mely a juhászgyereket a maga tilinkójához hajtja, mely a falusi közönséget a vásári bódék kóklerjeinek megbámulásához viszi, mely a kalendárium képei láttára benne ámulatot kelt, mely a varróleány kezébe rémregényeket ad ép úgy (ha nem is oly magas fokú) aesthetikai érzelem, mint az a mely a magasabb műveltségű embert egy Wagner-opera hallattára, egy Duse-előadáskor, egy Van Dyk-kép előtt vagy egy Tolsztoj-regény olvasásakor elfogja. Merőben quantitativ különbségekről van itt szó, semmi egyébről, ami legjobban kitűnik még az u. n. »szakbeliek« egymástól gyakran igen eltérő aesthetikai ítéleteiből pl. egy Taine és egy Ruskin eltérő felfogásaiból, melynek oka a két írói agy különbségei, bizonyos eszmeassociatiók uralkodó volta az egyikben, melyek a másokban hiányoznak, bizonyos eltérések az érzékszervek alakulatában. Az egyikben a *milieu* törvénye, a másikban a *vallási* világnézet teszi az aesthetikai ítéleteknek is a jegeczesedési középpontját.

Az anatómus aesthetikai érzékét olyan apró festői hibák sértik meg, melyeket a botanikus nem vesz észre, míg viszont ő egy-egy fűszál természetellenes festési módja miatt hiába sopánkodik: anatómus társa nem *érzi* azt. S így folytathatnánk, vége-hossza se volna a példáknak, melyek az aesthetikai érzés és ítélet relatív voltát igazolják.

Ezzel szemben szinte hallom az ellenvetést: hogy egyeztethető össze ez az állítás a művészet »örök« alkotásaival, a Homer, a Shakespeare, a Rafael, a Beethoven stb. örökéletű mesterműveivel? Ez az ellenvetés azonban csak felszínes megfigyelésen alapul. Először is csak a »szakbeliek« ítéletéről van szó, mert a remekművek, kivált a classicusak valódi ismerőinek

száma rendkívül csekély; másodszer még ezek között sincs teljes egyetértés; harmadszor tekintetbe kell venni a hagyomány és a tekintély hatalmát, mely itt tán még nagyobb mint más tereken, a génét, a véleményt szabadon kimondani, nehogy a művészeti járatlanság hírébe jusson az ember, az utánzás nagy szerepét stb., stb.

Hát ez talán igaz — mondják majd mások, de mi közük ezeknek az aesthetikai fejtegetéseknek a regény moralitásának vagy immoralitásának kérdéséhez?

Azt hisszük ezekkel szemben, hogy a tárgynál maradtunk s ezek elmondása nélkülözhetetlen volt.

Véleményünk szerint a művészet fent kifejtett *egyéni* hatásának erkölcsi jellege abban áll, hogy az illető egyént a ránézve kellemes és öt gyönyörködtető művészeti termék felfrissíti, életerejét fokozza, szellemét pihenteti, gondoktól elvonja, agysejtjeinek változatos foglalkoztatását eredményezi, szóval a kifáradt, a napi munka által kimerített embert a létért való küzdelemre képesebbé teszi ezek által a physiologiai jótétemények által.

Caeteris paribus tehát azok a társadalmak, melyeknek tagjai művészetkedvelők, előnyben vannak a létért való küzdelemben azokkal a társadalmakkal szemben, melyeknek tagjai nem művészetkedvelők.

Ennek a hypothesisnek, melyet szerintünk nyomós physiologiai és pszichologiai megfigyelések támogatnak, további bizonyításába e helyen nem bocsátkozhatunk. De ha ez a hypothesis igaz, akkor igaz az a további következtetés is, hogy (az *egyéni* hatás szempontjából) erkölcsös az a regény lesz, mely a vázolta az agyat és a szervezetet felfrissítő hatásokat nyújtja, míg erkölcstelen, mely azokat nem nyújtja. S minthogy ez a felfrissítő hatás legteljesebben azoknál a műveknél látszik fenforogni, melyek a legnagyobb gyönyörérzetet képesek nyújtani, mondhatjuk (az *egyéni* szempontnak újból való nyomatékos kiemelése mellett), hogy legerkölcösebb az a regény, mely az illető olvasónak az aesthetikai élvezet legnagyobb fokát képes nyújtani. Ezek után nyilvánvaló lesz az olvasó előtt, hogy az aesthetikai érzelem általános vizsgálata miért volt szükséges. A kettő egybevetéséből következik, hogy a regény erkölcsösségének mértéke (az *egyéni* hatás kiinduló pontját véve alapul) ép oly relatív, mint maga az aesthetikai hatás.

A physiologiai aesthetika tudományának fejlődésével talán

lehetséges lesz itt bizonyos szabályokat felállítani. Már jelenlegi fejlődési foka mellett is hangsúlyozhatjuk az egyoldalú, túlerős hatások, a bonyolultság, a helytelen elrendezés, az összefüggéstelenség stb. káros s így immorális voltát. De meg kell jegyezni, hogy ezek a kritériumok tulajdonképpen már nem az egyéni, hanem bizonyos általános tömeghatásokból vannak levonva, a melyek esetleg bizonyos egyénre nem állanak.

Bármily ingadozó és relatív legyen is a művészet ezen egyéni hatása erkölcsös vagy erkölcstelen voltának mértéke, mégis nem habozunk kijelenteni, hogy a művészet ezen egyénenként változó hatását tartjuk mi első és legfőbb hatásának.

A művészet ebből a szempontból is hasznos az egyénre és a fajra, csakhogy ez a hatás egyénenként változó és mérhetetlen.

Ebből a szempontból nem phrasis, hanem az igazság egy oldala a művészet öncéluságának, a *l'art pour l'art*-nak hangsúlyozása az abszolút szabályokat hirdető kritikával szemben. A mondottakból, azt hisszük világos, hogy a sociologiai regény nem kevésbé lehet erkölcsös, mint minden más regény az egyéni hatás szempontjából. Hisz a sociologiai világfelfogás mindinkább uralkodóvá válik, tehát aesthetikai visszhangja is mind nagyobb körre örömet okozóvá lesz, hiánya — az érzületben és a gondolkozásban mind nagyobb körre visszatetszővé.

De ebből az egyéni szempontból is károsnak kell neveznünk a sociologiai regény némely kiemelt tulajdonságát: a végletek szerfölötti hajszolását, a részletek felhalmozását és ismétlését, a részek kapcsolatának gyakran laza voltát stb.

Ezek után a művészetek s ezekkel a regény *másik* főhatását kell megvizsgálunk, mely nézetünk szerint világosan megkülönböztetendő az *egyénié*, mint ilyenre való hatásától s a melyhez csaknem — a köztudat szerint és azt hisszük a tudomány szempontjából is helyesen — kizárólag fűződhetnek olyan megítélések, melyek a moralitás vagy immoralitás kérdésére vonatkoznak.

Minden művészeti termék az azt élvezőben nemcsak gyönyörérzetet kelt és ez által benne bizonyos, az életre kedvező physiologiai processusokat ébreszt, hanem ezen eredmény előzőjeképpen benne különböző értelmi és érzelmi folyamatokat idéz fel.

A társadalomra, melynek az egyén tagja nem lehet közönyös, hogy micsoda ezen értelmi és érzelmi processusok

tartalma, mert minden értelmi vagy érzelmi folyamat, a mi az egyénben végbe megy kisebb- vagy nagyobb mértékben akarat-alakulása folyamata egyik motívumát képezheti.

Minél nagyobb lesz ezen értelmi vagy érzelmi processusok associatív energiája s minél sűrűbben lépnek fel az egyén életében, annál nagyobb lesz azoknak a cselekvést determináló ereje.

Hogy ezek a szempontok a regénynél sokkal nagyobb mértékben fenforognak, mint bármely más művészeti termékénél, az azt hisszük minden mélyebb elemzés nélkül is nyilvánvaló. Hisz az emberi élet változó viszonylatai, a különböző jellemek egymásra való hatásai képezvén főtárgyát, hatása bármely más műfajénál (talán az egy dráma kivételével) közvetlenebb, mivel már jól kiképzett idegfolyamatokat hoz mozgásba.

Ki ne tudna esetekről, melyekben az illetők olvasmányai, különösen regényolvasmányai, nagy hatással voltak jellemük alakulására.

Bár nem vagyunk hajlandók az emberi élet legnyomósabb szükségleteinek tusája közepett az egyén olvasmányait a cselekvés alakulására olyan döntő hatásúaknak tartani, mint ezt némelyek állítják, mégis habozás nélkül elismerjük, hogy azoknak igen jelentékeny szerep jut abban osztályrészüln.

Ebből a szempontból tehát a társadalmi haladás egy igen fontos kérdése az, hogy a regény az olvasóban milyen érzelmeket és gondolatokat hoz létre, milyeneket erősít meg s milyeneket gyengít.

Erkölcös ebből a szempontból az a regény lesz, mely az olvasóban olyan érzelmeket és gondolatokat kelt, melyek a társadalomra kedvezők, annak céljaival egybehangzók, melyek azt eme célok elérésében elősegítik.

Nyilvánvaló, hogy az erkölcsösség problémájának mértéke e *társadalmi* hatás szempontjából korántsem olyan relatív, mint mikor azt az egyéni hatás oldaláról néztük,

A regény erkölcsisége mértékének megállapítása mégis nehézségekbe ütközik, de ezek nem a felvetett kérdés különleges nehézségei, hanem az általános ethikai alapelvek megállapításának akadályai.

Világos, hogy az, ki az állam és a társadalom fejlődését, boldogulását és helyes alakulását az *individualismus* irányában reméli más érzelmeket és gondolatokat tart a társadalomban kifejlesztendőknak, mint az, ki a socialismus ideáljában bíz.

Mégis a jelen társadalmának az adott viszonyok között

szükséges, legalább relatív erkölcsi szabályai elég tisztán láthatók, hogy ezekből a regény erkölcsösségének megítélésére néhány következtetést levonhassunk.

Mindenki előtt első pillanatra világos lesz, hogy egy regény, mely a gyilkolást, a vérengzést, az esküszegést stb. támogató érzelmeket és gondolatokat táplálná, a társadalomra káros s így erkölcstelen volna.

Ép így — bár tán kevesebb abszolút érvénnyel — állíthatjuk, hogy a monogámiát, a vallást, a nemzeti érzést stb. támadó gondolatokat és érzelmeket istápoló regény erkölcstelen. Sőt nem csak jelenlegi társadalmunkat, hanem a jövő fejlődését tartva is szemelőtt, meglehetősen biztossággal állapíthatjuk meg az erkölcsösség mértékét.

Az érzelmek általános evolúcióját és az emberi fejlődés eddigi menetét véve alapul, alig lehetnek kételyeink az iránt — egy kérdés, melyben az individualizmus és socializmus legszélsőbb tanait hirdető próféták is megegyeznek — hogy az emberi érzelmek fejlődésük eddig legmagasabb stádiumát érték el az altruizmus érzelmeiben egyrésztől, másrésztől a társadalom érdekeinek az egyén érdekei fölé való helyezésében, mégis egyidejűleg az egyéniség jogainak olyan kiterjesztésével és tiszteletbentartásával, mely példátlanul áll az emberi nem eddigi történetében. Ezekből következik, hogy ezeket az érzelmeket visszatükröző és erősítő művészeti termékek magas morális jellege kétségtelen.

Ebben a conclusióban egyszersmind a sociologiai regény általános ethikai igazolása is befoglaltatik, mely — mint láttuk — eddig teljesen példátlan erővel és melegséggel tükrözi vissza ezeket az emberi evolutio koronáját képező érzelmeket. Ha így, a sociologiai regényt, jellemző irányzatát tekintve, ethikailag igazolva is látjuk, továbbra is kérdés tárgyát képezi, vajon módszereiben és tényleges hatásaiban erkölcsös műfaj-e? A fentebbiekben kimutattuk, hogy a regény tudományos igazságokat fel nem fedezhet soha, hanem azoknak csak egyes eseteit demonstrálhatja, vagyis csak tudományos eredményeket népszerűsíthet. Kérdés az igazságok meztelen feltüntetésének, micsoda erkölcsi hatás tudható be?

Ebben a sociologiai regény a naturalista irányzattal osztozik, tovább fűzve azt annyiban, hogy ezt csak eszközül tekinti, mint ő mondja a tudományos igazságok kutatása munkájában, vagy mint mi mondjuk a tudományos igazságok népszerűsítésében,

mert a sociologiai regény tulajdonképen csak az irányregény egy faja, mely az emberek cselekedeteit egy sociologiai vélt vagy valóságos törvénynek megfelelően igyekszik alakítani, őket megfelelő eljárásokra rábírn.

Azt hisszük, hogy az élet leplezetlen, való feltüntetése erkölcsi hatásának kérdése abszolút módon nem dönthető el; minthogy azonban itt csak a nagy tömeghatásokat akarjuk vizsgálni, erre nem is törekszünk. Ha az élet való feltüntetése alatt az aljasságokban és az obsceonitásokban való elmerülést érti valaki — a mire az új irány nem egy alkotásánál tagadhatatlanul nagy a hajlandóság — úgy ennek erkölcstelen hatása kétségtelen, mert az ilyeneknek a tömegre való u. n. «elrettető» ereje aránytalanul csekély ahhoz a sajátságos pikáns örömhöz képest, melyet benne a társadalmilag tiltott dolgok nyomtatásban való látása kelt.

A kik az alsóbb néposztályok olvasmányait és olvasási módját ismerik, bizonyosan megfogják erősíteni azt a tapasztalatunkat, hogy azok lapokat és fejezeteket hagynak olvasatlanul épen a finom pszichológiai megfigyeléseket és elemzéseket hogy aztán a pornographikus részletekben annál hosszabban kéjelegjenek. Még inkább áll ez a sociologiai regényről, melynek mély tudományos célzatát és az annak védelmére felhozott adathalmazt élvezni s felfogni nem bírják. Sőt a sociologiai regénynek — jelenlegi alakjában — még egy további veszedelme is van. Míg ugyanis a célzat nélküli naturalista alkotásokban gyakran a műveltebb körök teljes művészeti élvezetre találnak a finoman keresztülvitt jellemzésben és milieu-festésben: addig a sociologiai regény, mely a kevésbé művelt néposztályokra — mint láttuk — hatástalan marad azért, mert túl magas régiókban jár, az irodalmilag művelt elemekre sem lesz az élvezet forrása, mert azoknak, kik tudományos szomjuk kielégítésében az eredeti forrásokra visszamenni képesek — pl. egy Darwinra, egy Spencerre, egy Maltusra stb. — a sociologiai regény tudományossága túlalacsonyok fog feltűnni s nem tudományos adatok népszerűsítését, hanem aestetikai élvezetet keresve, azt könnyen bosszankodva fogják félretenni. így úgy látszik előttünk a sociologiai regény jelen alakjában főleg a félműveltek körében fogja legteljesebb hatását elérni. Félreértések kikerülése végett ki kell emelnünk, hogy ez az utolsó következtetés nem a Zola alkotásainak kritikája, — melyekben igen gyakran egy hatalmas erejű költői egyéniség elragadó

módon nyilatkozik meg — hanem inkább az általa inaugurált műfaj általános átlagos hatásainak számbavétele, a mire biztos sülyedni fog a kisebb tehetségű epigonok kezében.

Az eddig mondottakkal azonban az idealizmus és realizmus vitája még koránt sincs előbbinek javára eldöntve.

Hisz a való élet festése egyáltalán nem esik össze az aljasságok és obsceonitások keresésével. Az író figyelmét a való élet nemesebb tereire és rugóira is irányíthatja, mely a rosszat, nemtelent csak a hűség kedvéért veszi észre s annak szerfölött előtérbe állításától visszariad. Csak gondoljunk egy Daudet, egy Dickens, egy Thackeray, egy Tolstoj számos alkotásaira.

S hogy a sociologiai regény műfaja ezt nem teszi lehetővé azt magának Zolának nem egy fejezete igazolja. Ha a »tudományos aspirációk« és jelszavak hitelüket veszítik és a tudományos irányregények törekvése megszűnik, a haladás természetszerűen ebbe az irányba fog terelődni, mert a visszatartó és borzalmas extrémek keresésének főindító oka: a thesisnek az ellentétekkel való documentálása el fog esni.

A való élet festését így fogva fel, értve alatta az emberi élet hű leírását a célzatosság kerülésével, az emberi természet nemesebb rugóinak előszeretettel való feltárását — a mi végeredményében biológiai szükséglet — a rossznak és aljasságnak ha nem is elkerülését, de az azokkal való szükségtelen foglalkozás mellőzését, a való jellemek hű és gondos alakítását stb.: egy perczig sem tévőzünk az így értelmezett új irányt morálisabbnak jelteni ki a régi romantikussal szemben, mely képzelt alakjaival, angyalilag jó vagy ördögileg rossz jellemeivel, önkényes eseményeivel annyira ellentétben áll az élet tényleges viszonylataival, hogy azokra múltó, felszínes hatásnál egyebet aligha gyakorolhat. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy ez az eredmény inkább a műveltebb, a logikailag kifejtettebb és a tudományok által trainirozottabb agyakra látszik állani, míg a szélesebb néprétegekre, az élet kicsinyes és alacsony dolgaival elfoglaltakra — kiknek számára a philosophia, a történelem és a tudomány nem nyújt emelkedettebb szempontokat — az idealizálás minél nagyobb foka volna szükséges, melyhez az érdekesítés emelésére talán egy adag romanticizmus sem nélkülözhető.

Vajon nem egy öntudatlan szükségérzet teszi-e oly kedveltekké a legszélesebb rétegekre kiterjedőleg egy Dickenst, egy Dumas-t, egy Jókait?

Ez a megfontolás egyszersmind arra látszik mutatni, hogy a művészeti termékek egyéni hatásának feltételei, nagy mértékben befolyásolják a társadalmat is.

Csak az egyéni hatás teljes érvényesülése mellett lehetséges az illető művészeti termék társadalmi hatása. A probléma titka abban rejlik: a társadalmilag hasznos érzelmeket és gondolatokat az egyénre nézve a legnagyobb gyönyört adó formában nyújtani. Az a mi bizonyos osztályokra erkölcsös olvasmány, egy alacsonyabbra erkölcstelen. Innen az irodalmi mű moralitásának relatív mértéke.

Jelen esetben az új irány a műveltség magasabb fokán állókra nézve erkölcsösebbnek látszik, mint a romanticismus, míg alacsonyabb erkölcsi és intellectualis fokon állókra nézve az ellenkező áll.

Emlékszünk egy színházi estre, melyen Sudermann egyik darabjának ép azok a részletei, melyek ránk a legmélyebb s legmeghatóbb erkölcsi hatást gyakorolták a karzat közönségét csak pikáns, vihogó kaczagásra készítették.

S ebben nincs semmi meglepő vagy természetellenes, hanem ép az ellenkezőben volna.

Ne feledjük az a szer, mely egy magasabbrendű organis-mus gyógyulását idézheti elő, egy alacsonyabbét megölheti.

A művészeti hatások e relativitásában ép azért a mélyebb gondolkozó nem fogja a művészetek lealacsonyítását látni, hanem impulsust fog találni benne arra, hogy azok titkaiba és törvényeibe mind mélyebben behatolni igyekezzenek.

IV.

Összegezzük az eredményeket, melyekre jutottunk.

Az az irányzat, mely a Mindenség törvényszerűségétől áthatva ezt a regény terén is feltünteti, nem elégedve meg az emberi élet önkényes rajzolásával az irodalom terén sem, szükséges következménye az elmék jelenlegi fejlődésig fokának, a melyben a világ természettudományi felfogása oly erős, hogy az öntudatlanul előtör az aesthetikai alkotásokban is, ép úgy, mint ahogy pl. a kor vallásos és lovagias, vagy absolutistikus és courtisan felfogása előtört a középkor illetőleg a forradalmat megelőző idők elbeszélő költészetében. Az evolutio törvényének jellemvonásait vizsgálva az új irányban, láttuk, hogy az az általános fejlődés összes jelenségeit magán hordja, hogy az eddigi

irányzatokkal szemben, mint határozottan magasabb fejlődési fok jelentkezik.

Ezen új irány faji változatát a sociologiai regényben fedeztük fel, mely az egyéni élet törvényszerűségének irodalmi festése helyett a tömegjelenségek rajzolója felé fordul.

Vizsgálódásunk kimutatta, hogy az elbeszélő költészet ezen utolsó változata is megfelel az emberi szellem fejlődése általános irányainak, mely a természettudományok eredményeitől mind fokozottabb mértékben áthatva és a természettudományokra alapított társadalmi tudományoktól megtermékenyülve és az azoknak megfelelő érzelmek által lelkesítve az egyén helyett a faj, a társadalmi organizmus problémái felé összpontosítja érdeklődését.

Ez a legújabb általános irányzata az elméknek oly erős — tudományban, törvényhozásban, vallásban stb., — annyira mély benyomást tett a lelkekre, hogy már *a priori* nézve a dolgokat, lehetetlennek kellene tartanunk, hogy az aesthetikai kifejezésre is ne találjon.

Ismét a fejlődés általános törvényére visszamenvén, láttuk, hogy az új irány legújabb műfaja is a fejlődés jeleit magánhordja, de hogy ez a fejlődés nem befejezett, hogy inkább még embryonalis, számos zavaró elemtől túlterhelt, mely az összefüggést csökkenti és az aesthetikai hatást gyengíti.

Az új irány moralitásának kérdését fejtegetve arra az eredményre jutottunk, hogy bár az általános jellegében erkölcsileg igazolva van, de módszereiben és hatásaiban — különösen legújabb alakjában a sociologiai regénynél — erkölcsi tekintetben komoly aggályaink lehetnek. Viszont megállapítottuk, hogy az új irány némely alkotásaiban nemcsak a regény evolúciójának legmagasabb fokát, hanem a morális hatás tekintetében is annak legtokéletesebb nyilvánulását látjuk. Egy aesthetikai vizsgálódás ezen szempontok relatív voltát és velük együtt a morális hatásnak is viszonylagosságát derítette ki, hogy a társadalom különböző rétegeire az aesthetikai hatás törvényei különbözők és hasznosság kritériumai is eltérők.

Az aesthetikai hatások szemlélete még egy további eredménynyel járt. Meggyőzött minket arról, hogy a sociologiai regény jelenlegi formájában a tudományos és aesthetikai szempontok összekeverését mutatja, melyben az új műfaj teljes kiforrásának legyőzhetetlen akadályait is felismertük.

Ez az eredmény szerintünk nagyon fontos, mert alkalmas

arra, hogy a sociologiai regény fejlődésének további irányát megvilágosítsa. Ha igaz az, hogy a művészeti és tudományos törekvések mélyen az emberi természetben gyökerező ellentétek által vannak elválasztva, — ami ellen nem szól ennek a két világnak egymásra való feltűnő kölcsönhatása, a melynek legalább egyik oldalát ezen dolgozat keretében is alkalmunk volt kimutatni — hogy egy művészeti terméknek nemcsak nem lehet feladata új tudományos eredmények felfedezése, hanem erre egyenesen képtelen; ha tovább menve igaz az, hogy a didaktikus költészet a művészetnek sohasem volt valódi nyilvánulása, hanem inkább alapjában költőietlen írók múltó értékű kísérlete a költészet birodalmában: — melyet igazol ezen alkotások szerföltött rövid élete s a minden korban elég gyakran jelentkezett bölcselkedő költemények és irányregények teljes elfeledése, mely alól csak itt-ott mutatkozik egy-egy kivétel, hol a bölcselkedés daczára is diadalmaskodott valamelyik nagy költői egyéniség — akkor nem lehet kétségünk az iránt hogy a regény további fejlődésének irányát ezen bölcselkedő s *soi-disant* tudományos irányok romjain kell keresnünk. Első pillanatra talán azt mondhatná valaki, hogy ezzel a conclusióval ellenmondásba jutottunk az eddig kifejtettekkel. Nem áll. Behatóbb megfontolás nem azt mutatja.

Igenis — ismételjük — a regény fejlődésmenetét a tudomány termékenyítette meg nem kizárólag ugyan, de jelentékeny mértékben.

De ez a megtermékenyítés nem volt közvetlen. A tudomány nem módszereivel s nem is közvetlenül eredményeivel határozta meg a regény fejlődését, hanem az által, hogy megváltoztatta az elmék eddigi irányát, az eszméket és az érzelmeket, a vágyakat és az aspiratiókat. Nagyobbá, változatosabbá, nemesebbé, szervezettebb s összefüggőbbé tette az ember szellemi és lelki életének birodalmát ép úgy, mint külső életét. Ezen átalakulás irodalmi kifejezésében látjuk mi a regény fejlődését.

Ebből a szempontból a sociologiai regény is fejlődés, mert az előbb vázolt átalakulásnak még magasabb fokát tünteti fel.

De nem fejlődés benne a tudományosság, a bölcselkedés. Ellenkezőleg. Ezek az új fejlődési fok kiforrásának legnagyobb akadályai.

Valamely új irányzat harmonikus aesthetikai megnyilatkozása, úgy látszik, az új szellemi irányzat teljesebb felszívódását

követeli meg, úgy hogy annak rationalistikus szálai minél inkább érzelmiékké erősüljenek. Ha majd a világ új felfogása a társadalom közkincsévé lesz, ha majd az emberi együvértartozóság gondolata egy általános érzelem erejével fog fellépni; ha majd a mindenség összes részei szerves összefüggésének sejtelme nemcsak egyes kiválasztott elmék agyában fog élni, hanem nagyobb körökre is kihat; ha majd az altruistikus érzelmek az önérdek ösztönén a mainál nagyobb diadalt aratnak: akkor tudományos érvek és adatok nélkül, tendentious bizonyítások és csoportosítások nélkül aesthetikailag is elérendi legmagasabb fokát a »legújabb« irányzat, mely a *Fécondité* nemeslelkű és költőileg is nagy írójában még csak a jövő zenéjét hallatja.

Dr. Jászi Oszkár.